

Chantal d'Aulnis

[Nog opzoeken!]

Over het probleem van de haastvertaling

Chantal d'Aulnis was redacteur kinderboeken bij uitgeverij Ploegsma, manager subsidiary rights bij de Amerikaanse uitgeverij Henry Holt en vice president licensed publishing van stripuitgeverij DC Comics in New York voor ze eind jaren '90 algemeen directeur/uitgever werd van J.M. Meulenhoff en Arena, gespecialiseerd in internationale literaire fictie en non-fictie. Enkele van de vertalingen die ze destijds zeer bewonderde: Allah is niet verplicht van Ahmadou Kourouma door Mirjam de Veth, Dichten tot je doodvalt van Paul Beatty door Rob van Moppes, Triomf van Marlene van Niekerk door Riet de Jong-Goossens en Robert Dorsman, De stad der blinden van José Saramago door Harrie Lemmens. Tegenwoordig is ze uitgever van de Anne Frank Stichting, waar ze 'minder met de deadline-tirannie uit "Nog opzoeken!" te maken heeft dan met oorspronkelijke productontwikkeling in zeven talen simultaan – óók een bijzondere uitdaging'. Deze bijdrage schreef ze in 2000 voor de Nieuwsbrief van de Werkgroep Vertalers van de Vereniging van Letterkundigen. 'Social networking, i-phones en e-readers bestonden nog lang niet, en het boekenvak is sindsdien ingrijpend veranderd, maar het probleem van de haastvertaling is daardoor eerder meer dan minder relevant geworden.'

[Nog opzoeken!]

Over het probleem van de haastvertaling

Eind vorig jaar moest ik omwille van een plotseling akelig zieke zoon verstek laten gaan op de vergadering waarin vertalers van heinde en verre samenkwamen om van uitgeverzijde nu eens het heikele fenomeen van de haastklus toegelicht te krijgen. Toen ik naderhand informeerde hoe ik deze pech kon trachten goed te maken, bood de Nieuwsbrief-redactie mij haar forum aan om een schriftelijke bijdrage over het onderwerp te leveren, en ik ben hiervoor zeer erkentelijk. Ik heb niet tot in details de discussies over het haastvertalen gevolgd, maar ik wil hier maar al te graag mijn uitgevershart luchten en mijn sympathie uitspreken voor de vertalers van oeuvres die niet buiten hun vakmanschap kunnen om in ons land tot hun recht te komen.

We kennen het fenomeen van de haastklus in verschillende varianten: een internationaal bekende auteur komt in zijn eigen land met een nieuwe roman waarvan de Nederlandse vertaling per se op hetzelfde moment moet verschijnen; een volslagen onbekende auteur komt met een debuut dat koste wat het kost tegelijk...; een project over een trendmatig of anderszins actueel onderwerp of actuele persoon komt uit het niets opdagen en dient...; een aankomend auteur krijgt een significante prijs in het buitenland en de vertaling van het bekroonde boek zou bij voorkeur...; een beroemd auteur is ineens beschikbaar om een bezoek aan ons land te brengen en de vertaling van zijn meest recente boek... enzovoort.

En wat dacht u van deze: de deadline voor het indienen van een subsidieaanvraag is nabij; contracten moeten à la minute rondkomen en het boek moet binnen een bepaald aantal maanden verschijnen, ook al ligt er bij de uitgeverij louter een schets van wat ooit een manuscript zal worden.

De gevolgen: haastwerk, groepswork, extra research- en correctiewerk vanwege het feit dat het bronmateriaal waaruit wordt vertaald nog niet eens geredigeerd blijkt te zijn, hervertalingen vanuit proeven waarin de wijzigingen nóóit behoorlijk staan aangegeven, tijdsbesparing in het productieproces van de vertaling (geen tijd voor persklaar maken of voor het heen en weer sturen van proeven), verlies aan inkomen voor de vertaler omdat er (dikwijls onbezoldigd) extra inspanning en tijd worden geïnvesteerd die eigenlijk al voor een nieuwe opdracht bestemd waren, verlies aan aanvullend honorarium doordat het eindresultaat kwalitatief niet voldoet.

Kunnen die uitgevers dat nu echt niet beter regelen? En het wordt kennelijk almaar erger, de commercie met haar nadruk op de verkoop lijkt meer macht te hebben dan de redactie met haar roep om kwaliteit.

Een deel van de oorzaken van deze onbevredigende situatie ligt voor de hand.

1. De publiciteitsfuik

De verkoopkansen voor internationale literatuur zijn in grote mate afhankelijk van de vrije publiciteit in onze pers, op de televisie en via onze andere media. De Nederlandse pers doet uitstekend verslag van wat er internationaal verschijnt, bekroond wordt of anderszins in het nieuws komt: onze journalisten en critici lezen de buitenlandse boekenbijlagen en vakbladen; onder onze grote boekhandelsketens zijn er zelfs die in het buitenland literaire scouts contracteren om wekelijks via de e-mail van de hypes en trends op de hoogte gehouden te worden, zelfs nog vóór die de pers halen.

Lezers wachten vaak niet op de Nederlandse vertaling van een boek, vooral niet als de oorspronkelijke editie Engelstalig is; het Engels beheerst hier immers iedereen (een specifiek Nederlands probleem, al klinkt dat laatste woord merkwaardig als het op zichzelf om iets positiefs gaat). Lezers hoeven zelfs niet meer te wachten tot er hier een importeditie in de handel is: via amazon.com of andere internetboekhandels kunnen ze de oorspronkelijke editie binnen een week na verschijnen thuisbezorgd krijgen, en dan nog met korting ook! Het Nederlandse publiek wil nú op de hoogte zijn, niet pas over zes of twaalf maanden, als er in New York of Bombay allang weer over een nog nieuwere ‘must read’ wordt geschreven en gesproken.

Evenementen of auteurs die nieuwswaarde hebben, bereiken via wereldzenders als CNN en de BBC direct het Nederlandse publiek, zonder de tussenkomst van Nederlandse media, en ook de berichtgeving via het internet loopt ver vooruit op de pers. (Toevoeging auteur 2017: sinds het schrijven van dit stuk in 2000 is de invloed van de sociale netwerken hier nog bovenop gekomen.) Vertalingen van boeken vissen hierdoor nog dramatischer achter het net.

Als uitgevers maanden na de publicatie van het oorspronkelijke werk nog eens de media benaderen met de Nederlandse editie, krijgen ze dikwijls niet meer dan een regeltje in de rubriek ‘Gesignaleerd’, met een verwijzing naar een interview of een recensie, verschenen ter gelegenheid van de oorspronkelijke uitgave. Weg publiciteit! En in een land waar honderden literaire of semi-literaire boeken per jaar verschijnen, kun je als uitgever dan alleen nog maar een bescheiden ‘ingezonden mededeling’ in de kranten plaatsen om de lezers erop te wijzen dat de Nederlandse vertaling ‘nu in de boekhandel ligt.

Hoeveel literatuurleefhebbers bewaren recensies of interviews, wie onthoudt langer dan een week waarom een bepaalde roman zó belangwekkend was dat hij op een lijstje aan te schaffen boeken overleeft tot de dag is aangebroken dat de Nederlandse editie in de winkel ligt?

Het gevolg voor het vertaalde boek? Een marktverlies van soms wel vijftwintig procent, het gevoel bij boekenkopers dat een roman al oud nieuws is als hij in onze moerstaal nog maar een dag in de boekhandel ligt, boze auteurs of vertalers die niet begrijpen waarom er geen stapels recensies binnenkomen, geïrriteerde agenten die oordelen dat wij hier te knullig zijn om naar behoren literaire bestsellers in de Nederlandse markt te ‘zetten’, voorschotten die niet worden terugverdiend.

2. De acquisitie via literaire agenten

Voor buitenstaanders is het dikwijls onduidelijk hoe een boek vanuit de tekstverwerker van een buitenlandse auteur op de Nederlandse markt terechtkomt. Het klinkt zo simpel: auteur – redacteur oorspronkelijk manuscript – internationaal acquirierend redacteur – vertaler. De vertaling wordt geleverd en persklaar gemaakt, kopieën worden verzonden, vertalers passen hun vertaling aan en corrigeren de drukproeven.

Geen probleem toch? Maar zo gaat het vaak niet, om te beginnen al doordat het oorspronkelijke manuscript in een nog niet definitief stadium naar de buitenlandse uitgevers wordt gestuurd, zodat die het vroegtijdig kunnen laten vertalen. Dan kan er van alles en nog wat misgaan. Latere versies zijn vaak nieuwe computeruitdraaien waarop de correcties niet meer zichtbaar zijn. Suggesties en aanwijzingen voor de auteur worden door de oorspronkelijke redacteur misschien nog op een printout van het tekstbestand aangegeven, maar de auteur kan naar hartenlust het zijne doen met die notities en met eigen nieuwe invallen zonder dat het voor de buitenlandse uitgevers en vooral vertalers zichtbaar is waar de verschillen tussen de eerste en een latere versie zitten.

Of dit nog niet erg genoeg is, blazen ook de buitenlandse literaire agent en diens Nederlandse subagent hun partijtje mee. Je kunt er, zelfs in deze tijden van overproductie, nog van uitgaan dat een oorspronkelijk redacteur bereid is om aan collega's in het buitenland een kopie van de tekst te leveren met althans een datum die de verschillende fases van het manuscript aangeeft. Dan blijft het probleem bestaan van het ontbreken van de visuele correcties, maar het is beter dan niets.

Alleen, die redacteur werkt voor een uitgever, en die uitgever heeft geen enkele boodschap aan de kwaliteit en de verkoopresultaten van vertalingen van boeken die hij in de oorspronkelijke taal op de markt brengt: de vertaalrechten worden immers meestal door de agent beheerd en door deze via een netwerk van lokale subagenten verkocht aan buitenlandse markten. Waarom zou die uitgever zijn personeel aansporen om de wereld nauwkeurig op de hoogte te houden van tekstwijzigingen als het huis zelf er geen cent aan verdient?

En de agent? Weet hij veel wat er in een tekst veranderd wordt in de loop van het redactieproces! Hij doet zijn werk ver vóór dat proces uit. De buitenlandse uitgevers krijgen in eerste instantie vaak niet meer te zien dan een schets van de verhaallijn, een paar hoofdstukken, hooguit een ruw manuscript. Hierop moeten zij binnen korte tijd hun uitgeefbeslissing baseren, want 'de veiling loopt al en biedingen komen binnen'. Vooral Nederland acquireert in een heel vroeg stadium, soms zelfs vóór de Duitse koplopers uit, en het is bereid hoge bedragen te betalen voor een kansrijk boek, of de auteur nu beroemd is of niet. Wij móéten hier wel opschieten vanwege de druk om gelijktijdig te verschijnen als in het land van oorsprong, in verband met alle publiciteit (zie oorzaak 1).

Als de agent in hoge mate professioneel is en de subagent alert, volgt maanden later een nieuwste versie van het manuscript, of een gebonden leesexemplaar (ongecorrigeerd, want de marketingcampagne kan niet wachten op de definitieve proef; de voorschotten die zijn betaald door de oorspronkelijke uitgever, moeten immers binnen vier weken na verschijnen van het boek zijn terugverdiend, anders worden de boeken vanuit de

boekhandel glashard geretourneerd met de mededeling ‘te lage omloopsnelheid, onverantwoorde voorraad’). De keren dat wij hier tijdig een definitieve versie van de brontekst in handen krijgen, vergezeld van een map met relevante persknipsels en ander promotioneel materiaal, zijn op de vingers van één hand te tellen.

Bestaat er een oplossing voor het probleem?

In auteurscontracten voor oorspronkelijke uitgaven is meestal een percentage of een bedrag opgenomen dat de uitgever wegens ‘extra auteurscorrecties’ in rekening kan brengen. Zoiets komt niet voor in de acquisitiecontracten voor vertaalrechten. Hoe buitenlandse uitgevers ook soebatten, de agenten willen geen garantie geven voor de betrouwbaarheid van het materiaal, en ze willen geen ‘extra correctievergoeding’ opnemen in het contract, omdat zij (en de internationale subagenten, die ook participeren in de inkomsten) geen zicht hebben op de voortgang en de aard van het redactieproces. Zij kunnen zoals gezegd niet aankloppen bij de oorspronkelijke uitgever en zijn dus uitsluitend van de auteur afhankelijk voor de levering van materiaal en informatie.

Maar de auteur is meestal te zeer gepreoccupeerd met de uitgave van zijn boek in de oorspronkelijke taal en dus met zijn oorspronkelijke uitgever om zijn agent en de diverse redacteurs en vertalers her en der over de wereld verspreid op de hoogte te houden: te veel afleiding, te veel communicatieproblemen, te veel rompslomp (onthouden wie waar wanneer welke versie in handen kreeg). Structureel soelaas is er derhalve niet, uitzonderingen dankzij werkelijk toegenegen auteurs of agenten daargelaten.

Is er dan een financiële pleister op de wonde?

Elk vertaald boek moet een marge-vretende concurrentie op prijsniveau aangaan met de oorspronkelijke editie. De vertaling kost de boekenkoper immers al meer dan de oorspronkelijke editie, vanwege de (voor de uitgevers meestal ongesubsidieerde) extra last van het vertaalhonorarium en de relatief hoge productiekosten die inherent zijn aan een kleine markt. Er kan structureel simpelweg geen extra budget beschikbaar worden gesteld voor haastklussen. Ik kan alleen verzekeren dat de belangen van de vertalers identiek zijn aan die van de uitgevers: wij willen allemaal goede kwaliteit leveren, ondersteund door de beste publiciteit, de beste prijs en de beste promotie die denkbaar is, ten einde aan ieder boek de verkoopkansen te bieden die het verdient en nodig heeft.

Ook onze investering als plaatselijke uitgevers moet in de huidige markt binnen de vier tot zes weken worden terugverdiend: met de geautomatiseerde omzetinformatiesystemen die nu ook in ons land bij de boekhandel in gebruik zijn, krijgen de meeste nieuwe uitgaven de tijd niet om langzaam maar zeker via *word of mouth* hun publiek op te bouwen. Als onze uitgave de publiciteit misloopt, wordt het boek al van de tafels gehaald nog voor de lezers zelfs maar weten dat het bestaat. Wat niet op tafel ligt, wordt slechter verkocht, nabestellingen zijn er nauwelijks tenzij de publiciteit blijft draaien.

Ik zal de naam van de schrijver, de titel van het boek, de vertaler en vooral ook de uitgever met de mantel der liefde bedekken, maar het volgende voorval zij hier geboekstaafd als een onvergetelijk moment in de geschiedenis van het Nederlandse uitgeverswezen. Een

paar jaar geleden kon de Nederlandse lezer van een vertaling van een Amerikaanse roman hier en daar in de tekst telkens dezelfde, tussen teksthaken geplaatste mededeling aantreffen, die binnen het ironieregister van de betreffende auteur hoogst onverwacht aandeed: '[Nog opzoeken!]'.

De mededeling was in het Amerikaanse origineel niet te vinden. Het bleek een aanwijzing van de vertaler aan zichzelf dat hij nog wat werk te verrichten had alvorens het manuscript in te leveren. Consciëntieus als hij was, zou hij dat in normale omstandigheden ook gedaan hebben, maar er moest met vliegende haast worden gewerkt: de Nederlandse vertaling moest tegelijk met de Amerikaanse editie verschijnen, en hij was het dus even vergeten...

Het voorbeeld mag lichtelijk grotesk zijn, hilarisch ook, en hopelijk een uitzondering, het werpt wel licht op dat aspect van een vertaalproductie waarop vertalers en uitgevers nog invloed hebben. Zij hebben de keuze: vanwege de tijdnood de strijd niet voeren en het boek niet aanbieden, of in eendrachtige samenwerking waken over de kwaliteit van het gebodene binnen de marges van het mogelijke.